Iran Local Histories Open Access

Autumn & Winter (٢٠٢٦) ١٤(١): ١٤٩-١٦٢
DOI: ١٠,٣٠٤٧٣/lhst.٢٠٢٦,٧٧١٣٨,٣٠٤٤

ORIGINAL ARTICLE

The Most Important Political Efforts of the Javanrud Jaf Tribe in National and Local Developments in the Contemporary Period

Nader Parvin[١*], Asal Parvin[٢]

١. Assistant Prof, Department of Culture and Civilization, Ilam University of Medical Sciences, Illam, Iran.
٢. B.Sc. Islamic history, Razi University, Kermanshah, Iran.

Correspondence:
Nader Parvin

Email:
parvinnader@gmail.com

Received: ١٤ Jan ٢٠٢٦
Accepted: ١٣ Sep ٢٠٢٦

How to cite
Parvin, N. & Parvin, A. (٢٠٢٦). The most important political efforts of the Javanrud Jaf tribe in national and local developments in the contemporary period. *Iran Local Histories*, ١٤(١), ١٤٩-١٦٢.
(DOI: ١٠,٣٠٤٧٣/lhst.٢٠٢٦,٧٧١٣٨,٣٠٤٤)

ABSTRACT

One of the important tribes of the Kurdish regions of western Iran that has played an important role in the developments of the contemporary period of Iran, including the events related to the Qajar, and Pahlavi eras, is the Jaf Javanrud tribe. Using a historical method and a descriptive-analytical approach and based on the center-periphery theory, the present research will seek to answer the fundamental question of what were the most important efforts and actions of the Jaf Javanrud tribe in the contemporary developments of Iran at the national and local levels? The research hypothesis is that the most important efforts of the Jaf Javanrud tribe in the contemporary period at the national and local levels In contrast to the spatial inequality resulting from center-periphery governance and mainly aimed at acquiring a political and economic identity. The results of the research indicate that the most important efforts and actions of the Jaf tribe, in terms of the goals of the tribal leaders, can be separated into two dimensions: national and local, but in terms of the nature of the events, they are inseparable. Therefore, the national goals of the most important efforts and actions of the Jaf tribe of Javanrud from the Qajar era to the second Pahlavi era, which were achieved through the efforts and struggles of its leaders, are: increasing the bargaining power with governments to obtain commercial interests and customs rights, acquiring an independent political-tribal identity, and gaining a superior geopolitical position among the tribes of the west of the country through participation in the most important political developments of the contemporary era, Including the confrontation with the dominance of the center-periphery system and spatial inequality In the context of the policy of struggle and divergence with the central governments of the Qajar, Pahlavi I and II, and convergence with figures such as Salar al-Dawlah, Yar Mohammad Khan Kermanshahi, Qazi Mohammad, and Dr. Mossadegh, the local goals of the Jaf tribe of Javanrud were also based on the revival and reconstruction of the tribal organization, the expansion of the tribal territory, the acquisition of border trade interests, the reversal of the Ardalan family's dominance over the city of Javanrud through an alliance with the Kalhor tribe, and tribal dynamism. Unlike previous studies, the present research is based on tribal dynamics and the lack of separatist tendencies among the leaders of the Jaf tribe of Javanrud.

KEYWORDS

actions, political developments, efforts, Jaf Javanroud, contemporary era.

Copyright © ٢٠٢٦ The Authors. Published by Payame Noor University.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial ٤,٠ International license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/٤,٠/). Non-commercial uses of the work are permitted, provided the original work is properly cited.

Extended Abstract

Political efforts of Jaf,s Javanrud tribe in national and local developments in contemporary period

Widespread

knowing the effective tribes in the history of iran has a special place in the local and national historigraphy .in particular, most of the iranian governments had a long history of t ribes background. one of the most important and well-known tribes in western iran , which plays important role in the changes in the contemporary period of iran including during qajar , constitution , first and second pahlavi events , is Jaf Javanrud .the necessity of the present research is mainly due to aggregation , development and completion of previous studies about efforts and actions of Jaf,s Javanrud tribe in contemporary political developments in iran from the formation of qajar to mid - second Pahlavi , using more recent resources and documents. therefore, the present study using descriptive - analytical method in order to answer this fundamental question: what have been the efforts and actions of Jaf,s Javanrud tribe in contemporary iran developments at the national and local level?

The results of the study indicate that Jaf.s javanrud tribe through the efforts and diligence of its leaders, including Fattah baig, Abdul karim, and AbdoRahman baig, in the early qajar period, restored and rebuilt the organization and entered national and local relations. this tribe has done serious resistance aginest Qajars first & second pahlavi 's centeralism programs, due to fear of tribe rivals and obtaining customs duties in their own border areas on Iraq , and hence the efforts of its leaders include a wide range of formation tribal and Urban coalition (Jaf-Kalhor and Javanrud-mahabad) and fight against Qajar ,first and second pahlavi governments, support YarMohamdKhan-e Kermanshahi. the constitutional character of kermanshah and the fight against local rulers in javanrud city. thus , the results of the study indicate that in the political efforts of Jaf.s leaders there is a kind of fluidity and flexible , whereas in the first period qajar period , at first , in confrontation with Naser - e - din shah and the local rulers , the clan of Bani ardalan but with the arrival of the constitution in the formation of a political alliance with DavodKhanKalhor, supported the Sallarodolleh and even took part in Baghsha and Nobaran.s battles in saveh aginest constitutional forces led by SardarAsaad and YefromKhanArmeni. meanwhile, in the constitutional revolution of kermanshah, they supported the constitutional general of kermanshah, YarMohamdKhan-e Kermanshahi, in contrast to the authoritarian power of kermanshah. the adoption of such policies by Jaf,s leaders, besides oppression imposed by the first Pahlavi government during the policy of Takh-e Qapo, forced resettlement, as well as violence against kurdish identity during the second Pahlavi period led to Jaf,s Javanrud divergence and joining the anti - central uprisings such as qazi Muhammad in Mahabad. in fact, the decline in the power of Jaf Javanrud was due to the same divergence and centrifugal movements of its leaders which caused the final impact aginest them by second Pahlavi government. hard life of Javanrud,s pople after the suppression of Jaf tribe 's efforts led them to gradually assimilate and integrate in the social fabric of the cities of iran and Iraq including (Javanrood, kermanshah and Salas-e Babajni), (Soleiman-eh, Halabja, Kallar, Chamchamal and Karkuk).

K E Y W O R D S

first and second Pahlavi, political changes, Jaf Javanrud, qajar, constitution.

پژوهشنامه تاریخ‌های محلی ایران

سال چهاردهم، شماره یکم، پیاپی بیست‌وهفتم، پاییز و زمستان ۱۴۰۴ (۱۴۹-۱۶۲)

DOI: ۱۰,۳۰٤۷۳/lhst.۲۰۲٦,۷۷۱۳۸,۳۰٤٤

«مقاله پژوهشی»

مهمترین تکاپوهای سیاسی ایل جاف جوانرود در تحولات ملی و محلی در دوره معاصر

نادر پروین[1*]، عسل پروین[2]

۱. استادیار گروه معارف (فرهنگ و تمدن) دانشگاه علوم پزشکی ایلام، ایران.

۲. دانشجوی مقطع کارشناسی تاریخ اسلام، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.

نویسنده مسئول:

نادر پروین

رایانامه: **parvinnader@gmail.com**

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۱۰/۲۴

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۵/۰۶/۲۲

استناد به این مقاله:

پروین، نادر و پروین، عسل (۱۴۰۴). مهمترین تکاپوهای سیاسی ایل جاف جوانرود در تحولات ملی و محلی در دوره معاصر. *فصلنامه علمی پژوهشنامه تاریخ‌های محلی ایران*، ۱۴(۱)، ۱۴۹-۱۶۲.

(DOI: ۱۰,۳۰٤۷۳/lhst.۲۰۲٦,۷۷۱۳۸,۳۰٤٤)

چکیده

یکی از ایل‌های مهم مناطق کردنشین غرب ایران که نقش مهمی در تحولات دوره معاصر ایران از جمله در رخدادهای مربوط به دوران قاجاریه و پهلوی داشته است، ایل جاف جوانرود می‌باشد. تحقیق حاضر با روش تاریخی و رویکرد توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر نظریه مرکز- پیرامون درصدد پاسخ به این پرسش اساسی خواهد بود که مهم‌ترین تکاپوها و اقدامات ایل جاف جوانرود در تحولات معاصر ایران در سطح ملی و محلی چه بوده است؟ فرضیه پژوهش عبارت است از این مهم که مهمترین تکاپوهای ایل جاف جوانرود در دوره معاصر در سطوح ملی و محلی در تقابل با نابرابری فضایی منتج از حاکمیت مرکز-پیرامون و دارای پیوستگی و عمدتاً در جهت کسب هویت سیاسی و اقتصادی بوده است. نتایج تحقیق حاکی از آن است که مهم‌ترین تکاپوها و اقدامات ایل جاف از نظر اهداف سران ایل، قابل تفکیک به دو بعد ملی و محلی اما از نظر ماهیت حوادث غیرقابل تفکیک به شمار می‌رود. از این جهت اهداف ملی مهم‌ترین تکاپوها و اقدامات ایل جاف جوانرود از دوران قاجار تا پهلوی دوم که از طریق کوشش و مجاهدت رهبران آن کسب شده، عبارت است از افزایش توان چانه‌زنی با دولت‌ها در کسب منافع تجاری و حقوق گمرکی، کسب هویت مستقل سیاسی-ایلی و کسب جایگاه برتر ژئوپولتیکی در بین ایلات غرب کشور از طریق مشارکت در مهم‌ترین تحولات سیاسی دوران معاصر از جمله تقابل با حاکمیت سیستم مرکز-پیرامون و نابرابری فضایی در قالب سیاست مبارزه و واگرایی با دولت‌های مرکزی قاجار، پهلوی اول و دوم، و همگرایی با شخصیت‌هایی همچون سالارالدوله، یارمحمدخان کرمانشاهی، قاضی محمد و دکتر مصدق و اهداف محلی ایل جاف جوانرود نیز مبتنی بر احیاء و بازسازی سازمان ایلی، گسترش قلمرو ایلی، کسب منافع تجاری مرزی، عقب راندن سلطه خاندان اردلان بر شهر جوانرود از طریق ائتلاف با ایل کلهر و پویایی ایلی بوده است. برخلاف مطالعات پیشین، تحقیق حاضر مبتنی بر پویایی ایلی و عدم تمایلات تجزیه‌طلبانه در بین سران ایل جاف جوانرود است.

واژه‌های کلیدی

اقدامات، تحولات سیاسی، تکاپوها، جاف جوانرود، دوران معاصر.

حق انتشار این مستند، متعلق به نویسندگان آن است. ۱۴۰۴ ©. ناشر این مقاله، دانشگاه پیام نور است.

این مقاله تحت گواهی زیر منتشر شده و هر نوع استفاده غیرتجاری از آن مشروط بر استناد صحیح به مقاله و با رعایت شرایط مندرج در آدرس زیر مجاز است.

Creative Commons Attribution-NonCommercial ٤,٠ International license (https://creativecommons.org/licenses/by-nc/٤,٠/)

مقدمه

شناخت عشایر و ایلات تأثیرگذار در تاریخ ایران که در پرتو نابرابری فضایی و نوع تعاملات مرکز–پیرامون آسیب دیده‌اند، جایگاه ویژه‌ای در تاریخ‌نگاری محلی و ملی دارد. به‌خصوص این‌که اکثر حکومت‌های ایرانی تا دوره پهلوی پیشینه ایلی داشتند. تجربه تاریخی در ایران نشان می‌دهد ایلاتی که در مناطق پیرامونی فلات مرکزی ایران‌زمین زیست می‌کردند، به دلیل بی‌عدالتی فضایی در توزیع نابرابر فرصت‌ها و امکانات دچار محرومیت می‌شدند (yasouri, ۲۰۱۵). ایل جاف جوانرود هم از این مهم مستثنی نبوده است؛ این ایل متشکل از اتحادیه ایلی و شامل ایلات و طوایف بزرگ و کوچک کرد شافعی‌مذهب کردستان است که در بخش‌های گسترده‌ای از مناطق کردنشین غرب ایران از جمله در جوانرود، روانسر اورامان، کرمانشاه، دالاهو(ایران) و حلبچه، زور، دربندیخان، کلار، کفری، سلیمانیه و چمچمال (عراق) سکونت دارند (بلوکباشی، ۱۳۸۶، ج ۲، ص.۱۲۳). علی‌رغم پراکندگی جغرافیایی، شهر جوانرود سکونتگاه اصلی ایل جاف است (مینورسکی، ۱۳۷۹، ص. ۷۵۹؛ نیکیتین، ۱۳۶۶، ص.۳۵۰). بنابراین در بسیاری از مکاتبات و اسناد از این ایل به نام ایل جوانرود یاد شده است. (صالحی، ۱۳۹۷، ص. ۱۰۹) جاف‌ها از نیرومندترین و مهم‌ترین ایلات کرد و از اقوام ایرانی بودند که معیشت و اقتصاد آن‌ها مبتنی بر زندگی چوپانی و عشایری و کوچگردی فصلی در سرزمین‌های کردنشین ایران و عراق بود (ادموندز، ۱۳۶۷، ص. ۱۴۱؛ فتاح‌بیگ، ۱۳۸۷، ص. ۶۷). با عنایت به اینکه درباره عملکرد ایل جاف جوانرود در دوران معاصر خلأ پژوهشی وجود دارد و اغلب مطالعات پیشیین نیز موجودیت این ایل را ایستا تعریف کرده که به‌زعم آن‌ها در عین اینکه رهبران جاف دارای تمایلات تجزیه‌طلبانه بوده، صرفاً در نتیجه فشارهای مرکز عکس‌العمل نشان داده و پویایی ایلی را نادیده گرفته‌اند، پژوهش حاضر درصدد پاسخ به این پرسش اساسی است که مهمترین تکاپوها و اقدامات تأثیرگذار ایل جاف جوانرود در تحولات معاصر ایران در سطح ملی و محلی چه بوده است؟ بنابراین ضرورت و اهمیت پژوهش حاضر مبتنی بر بررسی و واکاوی ابعاد مهم‌ترین اقدامات سران جاف جوانرود در پرتو نظریه نابرابری فضایی و مرکز–پیرامون در دوران معاصر با رویکرد توصیفی–تحلیلی در چهار دوره مهم معاصر(قاجار، مشروطیت، پهلوی اول و دوم) می‌باشد.

در رابطه با موضوع حاضر تاکنون اثر جامع و مانعی چاپ نشده است، با این وجود در لابلای کتاب‌هایی که در مورد ایل جاف چاپ‌شده می‌توان مطالبی را استخراج کرد. به عنوان نمونه حسین‌زاده (۱۳۷۷) در کتاب «تاریخچه جوانرود» تنها به اثرگذاری ایل جاف در شهر جوانرود در دوره قاجار و پهلوی اول اشاره کرده است. فتاح‌بیگ(۱۳۸۷) درکتاب «تاریخ جاف» صرفاً به خصوصیات تباری، زیستی و نقش ایل جاف در بعضی از حوادث محلی در دوره پهلوی اول پرداخته است. آقاعنایت(۱۳۷۸) از شاعران و سران جاف جوانرود وقایع مربوط به خلع سلاح عشایر در سال ۱۳۱۰ را به صورت شعر درآورده است. همچنین خسروجاف(۲۰۱۳م) در کتاب «میژووی هوزی جاف»[۱] که به زبان کردی در شهر اقلیم کردستان عراق چاپ‌شده به بعضی از حوادث دوره پهلوی اول و دوم اشاره کرده است و سرانجام صالحی(۱۳۹۰) در پایان‌نامه «بررسی وضعیت سیاسی–اجتماعی ایل جاف از دوره صفوی تا پایان دوره پهلوی» به بررسی نقش سه شاخه ایل جاف (مرادی، کرمانشاهی، جوانرودی) در مناسبات مرزی ایران و عثمانی و سپس ترکیه جدید پرداخته است. نویسنده پایان‌نامه مزبور، افراد ایل جاف را در مرحله اول جنگاور معرفی کرده و معتقد است که رهبران آن عمدتاً با تکیه بر خصیصه جنگ‌طلبی و خشونت به دنبال استقلال‌طلبی بوده‌اند که در عین‌حال قربانی سیاست‌های دولت‌های وقت ایران و عثمانی و سپس ترکیه شده‌اند، اما پژوهش حاضر عمدتاً بر خصیصه سیاست‌مداری، کنشگری فعال و تکاپوهای ملی و محلی رهبران جاف جوانرود به‌ویژه در داخل سرزمین ایران نه در جهت استقلال‌طلبی و قومیت‌گرایی کردی، بلکه در راستای تأمین منافع اقتصادی و کسب هویت اجتماعی ایلی در پیوند با هویت ایرانی تأکید دارد.

اما در رابطه با موضوع حاضر به نظر می‌رسد دو اشکال در مطالعات پیشین وجود دارد؛ این که اکثر آن‌ها بر نقش ایل جاف در شهر جوانرود و نهایتاً شهرهای پیرامونی، آن هم در یک مقطع زمانی و بدون استفاده از نظریه‌های رایج، تمرکز کرده‌اند و به نقش‌آفرینی این ایل در مناسبات و تحولات ملی ایران اشاره نکرده، همچنین مطالعات پیشین به اسناد ساکما و کمام دسترسی نداشته‌اند، اما پژوهش حاضر برای نخستین‌بار با استفاده از تجمیع مطالب پیشین و اسناد ساکما و کمام پرتویی جدید بر نقش‌آفرینی و تکاپوهای مهم سیاسی و مدنی ایل جاف جوانرود در سطوح محلی و ملی خواهد پرداخت.

---

۱. گفتار دیرزمان درباره ایل جاف

چارچوب نظری

چارچوب نظری پژوهش حاضر مبتنی بر نظریه مرکز – پیرامون و نابرابری فضایی است. براساس این نظریه عوامل مختلفی باعث نابرابری فضایی می‌شود؛ از جمله تمرکز زیرساخت‌های اقتصادی و سرمایه‌گذاری‌ها در مکان‌های مرکزی، توزیع نابرابر ثروت‌ها، تلاش مرکز برای تصاحب ثروت‌های پیرامون مهم‌ترین عواملی هستند که نه تنها زمینه‌ساز فقر هستند بلکه به دنبال خود نابرابرای اجتماعی نیز به‌وجود می‌آورند (Johnson, ۱۹۷۰). نابرابری فضایی در کشورهای درحال توسعه، مانند ایران، نمود بیشتری داشته است که تجلی آن را می‌توان در حاکمیت و سلطه ساختار مرکز–پیرامونی کشور از مقیاس محلی تا ملی مشاهده کرد که اغلب مناطق عقب‌مانده در نواحی حاشیه‌ای و مرزی قرار دارند (مصیب‌زاده و همکاران، ۱۴۰۰؛ قادری و حافظنیا، ۱۳۹۷). در حقیقت تمرکزگرایی یکی از عواملی است که بیشتر محققان آن را باعث به‌وجود آوردن قطب‌های توسعه در مرکز و ایجاد حفره در فضاهای پیرامونی قلمداد می‌کنند (توکلی و همکاران، ۱۳۹۷). اغلب نواحی حاشیه‌ای و پیرامونی از نقطه‌نظر مواهب طبیعی و حداقل وجود یکی از منابع رشد و توسعه وضعیت مناسبی دارند اما در ساختار فضایی سلسله‌مراتبی کشور به عنوان پیرامون شناخته شده و در جهت ارتقای مرکز مورد بهره‌کشی قرار می‌گیرند.

به نظر می‌رسد ایل جاف جوانرود در دوران معاصر نیز یکی از کانون‌های پیرامونی است که از سیاست نابرابری فضایی و حاکمیت مرکز–پیرامون آسیب‌دیده و تنها در پرتو تکاپوها و اقدامات رهبران آن توانسته به حیات سیاسی و اجتماعی خود ادامه دهد.

ایل جاف جوانرود در دوره قاجار

الف) سطح محلی

در اوایل دوره قاجار، جاف‌های جوانرود نه تنها به دلیل دوری از مرکز و نابرابری فضایی در توزیع ثروت‌ها و منابع مالی، بلکه به دلیل سلطه والی اردلان کردستان که وابسته به قدرت مرکز و مسلط بر شهر جوانرود[1] بود، در مقام تقابل با حاکمیت مرکز و توسعه پیرامون از طریق مبارزه با خاندان اردلان برآمدند. توضیح اینکه قلعه جوانرود توسط امان‌الله خان اردلان، والی کردستان، در سال ۱۲۶۱ق ساخته شد. وی رهبران و سران جاف را از شهرها و روستاهای اطراف جمع و در این قلعه سکنی داد. از این زمان، مدیریت و اداره جوانرود تحت نظارت مستقیم خاندان بنی اردلان به عنوان نماینده حاکمیت مرکز بود (صفی‌زاده، ۱۳۷۸، ص.۷۰۳). در منابع این دوره از نبردهای مرزی بین دو ایل بر سر منابع ثروت پیرامونی از جمله حق علف احشام و محصولات کشاورزی سخن به میان آمده است (سنندجی، ۱۳۷۵، ص.۱۹۴). به‌طور کلی در سطح محلی، ایل جاف در این دوره درصدد مبارزه با نفوذ حاکمان اردلان در شهر جوانرود در راستای تقابل با سلطه حاکمیت مرکز–پیرامون، رقابت، تضاد و کنش‌گری ایلی–قبیله‌ای بوده است. در این دوره دو ایل جاف و کلهر[2] در چارچوب هم پیمانی و ائتلاف با همدیگر همکاری می‌کردند که تا دوره رضاشاه نیز ادامه پیدا کرد (فتاح‌بیگ جاف، ۱۳۸۷، ص.۱۰۳).

ب. سطح ملی

با قدرت رسیدن ناصرالدین‌شاه(ح:۱۳۱۳–۱۲۴۷ق) و ضعف حکومت بنی اردلان در مواجهه با عثمانی، ایل جاف در ادامه تقابل خود با سلطه مرکز به تدریج از رقبه اطاعت خاندان اردلان شانه خالی کردند و حتی در مواردی با دولت مرکزی نیز درگیر شدند (سنندجی، ۱۳۷۵، ص. ۱۴۹). در سال ۱۲۸۸ ق، سران ایل جاف به دلیل تلاش برای تقابل با سلطه حاکمیت مرکز که توسط خاندان اردلان بر جوانرود اعمال می‌شد، همچنین توسعه سرزمینی–پیرامونی و کسب هویت مستقل و نقش‌آفرینی سازنده در سطوح محلی و ملی که با تسلط ایل اردلان بر آن‌ها با مانع مواجه شده بود، در دشت ذهاب با همراهی و حمایت یکی دیگر از قدرت‌های پیرامونی یعنی ایل کلهر به قلعه جوانرود حمله کردند که به کشته شدن شماری از نزدیکان شرف الملک اردلان، تصرف قلعه جوانرود و تقسیم ذخایر آن بین مردم انجامید که این حادثه به دوره‌ای از حاکمیت و تسلط حکومت مرکزی قاجار و خاندان بنی اردلان در جوانرود خاتمه داد (سنندجی، ۱۳۷۵:ج ۱، ص.۳۱۸–۲۶۷). به گفته میرزا محمود احتشام السلطنه(۱۳۹۲، ص.۱۴۵) ایل جاف ضمن برخوداری از حدود ۵ هزار خانوار مسلح به نوعی به موازنه قدرت با نماینده حکومت قاجار و حتی در پاره‌ای موارد با عثمانی‌ها در مناطق مرزی جوانرود و کرمانشاه رسیده بود.

---

۱. کردستان ایران در طول قرن ششم و هفتم هجری شاهد شکل‌گیری امارتی به نام بنی‌اردلان بود که اوج قدرت آن‌ها در دوره شاه عباس اول و حکومت آن‌ها تا دوره ناصرالدین شاه قاجار ادامه پیدا کرد (رک بهرامی، مظفری، ۱۳۹۰: ۷۲).

۲. ایل کلهر به عنوان یکی از بزرگترین، ایل‌های کرد ساکن در ایران و عراق محسوب می‌شود. مردمان این ایل به گویش کردی کلهری از گویش‌های جنوبی کردی تکلم می‌کنند: رک(بدلیسی، ۳۷۷، ص.۱۲۳).

یکی از سیاست‌های دولتمردان قاجار و عثمانی در این دوران تشکیل ائتلاف مرزی و سیاسی در راستای سرکوب قدرت‌های پیرامونی به‌ویژه ایل جاف بوده است؛ به گفته عبدالعزیز سلیمان، مورخ برجسته عرب این همکاری در جهت سرکوب قدرت ایل جاف در مناطق پیرامونی–مرزی دو دولت شکل گرفته است اما به دلیل ناکامی هر دو دولت در این راهبرد، قاجارها و عثمانی‌ها ناگزیر شدند ضمن استمالت و دلجویی بزرگان ایل جاف، با جذب سران ایلات مالکان و شیوخ صوفیه از طریق اعطای محدود منابع ثروت از جمله توزیع اراضی و مستمری به آن‌ها، جاف‌ها را از قیام بازدارند، سیاستی که در قلمرو عثمانی سابقه و نمود بیشتری پیدا کرد. به‌گونه‌ای که عثمانی‌ها در سال ۱۶۲۸م و همزمان با تصرف بغداد، از ایل جاف در جهت تصرف بغداد کمک خواسته بودند که سواران جاف هم نقش مؤثری در تصرف بغداد ایفا کرده بودند (سلیمان،۱۹۷۳ ،ج ۱، ص.۲۵۳). به نظر می‌رسد ستایش ایل جاف توسط شیخ رضا طالبانی، شاعر کرد مبتنی بر تکاپوها و اقدامات سران ایل جاف در جهت تقابل با حاکمیت مرکز- پیرامون و برگرفته از پیشینه و واقعیت‌های تاریخی و اجتماعی مربوط به این ایل می‌باشد.(تاله بانی، ۱۹۱۰) در این دوره ایل جاف به عنوان یکی از کانون‌های پیرامونی در عین پویایی، از نظر سنن و سازمان ایلی، قشربندی و بافت مشخصی داشت، به صورتی که بیگ‌زادگان در رأس تشکیلات ایل، نقش مهمی در مناسبات اجتماعی، سیاسی، قضایی و نظامی داشتند. هر عشیره نیز توسط یک بیگ اداره می‌شد. در سلسله‌مراتب پایین ایل، کلانترها، کدخدایان و ریش‌سفیدان طوایف و تیره‌ها قرار داشتند که امورات مربوط به طوایف و تیره‌ها را حل و فصل می‌کردند. ازدواج درون طایفه‌ای بود و به ندرت و به اقتضای مسائل اجتماعی خارج از طایفه اتفاق می‌افتاد (سلطانی۱۳۷۲، ج۲، ص. ۳۰۷-۳۰۶).

ایل جاف جوانرود در دوره مشروطیت

واقعیت این است که رخدادهای این دوره که ایل جاف در بطن آن بوده است چنان درهم تنیده است که جدا کردن ابعاد محلی و ملی تقریباً غیرممکن است. سران ایلات به دلیل دوری از مرکز و عدم آشنایی با نظریه‌های حاکمیتی، درک صحیحی از حکومت مشروطیت نداشته و عمدتاً درصدد کسب نفوذ محلی و منطقه‌ای و در مقام مبارزه با مشروطیت به عنوان گفتمان مرکزی برآمدند. به‌طوری‌که در این دوره هر وقت ایلات قصد غارت داشتند، می‌گفتند: «مشروطه شد»!(کاتوزیان، ۱۳۷۹، ص. ۸۵). با این وجود ایل جاف جوانرود رویکردی متضادگونه در پیش گرفت؛ زیرا جز در مقطع حمایت از سالارالدوله از طریق اتحاد با داودخان کلهر در مقاطعی دیگر ضمن حمایت از یارمحمدخان کرمانشاهی، سردار مشروطه‌خواه کرمانشاه، برعلیه فرمانفرما حاکم دولت مرکزی در کرمانشاه مبارزه می‌کردند. این مهم حاکی از سیاست‌مداری و استفاده از فرصت پیش آمده و البته اولویت ملاحظات قبیلگی در جهت کسب بیشتر منفعت سیاسی- اجتماعی بوده است (اکبریان گیلان، ۱۴۰۰، ص. ۲۳۹-۲۳۵). ائتلاف دو قدرت پیرامونی یعنی جاف–کلهر در جنگ‌نامه کلهر در قالب اشعاری چنین مورد ستایش قرار گرفته است:

زەرب شەش رووژە لە قەلای گیلان تەمام حازر بوون جەم دەلیران

یە تەرەف نوسا شیرخان سەمام فەتابەک جاف شیر خوەش کەلام

(مدت شش روزه که در قلعه گیلانغرب، تمام دلیران جمع شدند

بی‌طرفی اختیار نکرد شیر سهام «فتاح‌بیگ جاف خوش‌کلام)[1]

به هرحال متحدین کرد در حمایت از سالارالدوله در نبردهای معروف «باغشاه» و « نوبران» در ساوه بر ضد مشروطه‌خواهان شرکت کردند که حاصل آن قتل یفرم خان ارمنی و در نهایت شکست سالارالدوله و متحدین کرد وی بود[2] (کتاب آبی، ۱۳۶۳، ج۵، ص. ۱۱۹۸). با این وجود عبدالکریم‌بیگ با پانصد سوار تفنگ‌چی به همراه باقی‌مانده قوای کلهر به رهبری عبدالله‌خان ضیغم در حمایت از مشروطه‌خواهان کرمانشاه، از جمله یارمحمد خان کرمانشاهی به دفاع از شهر کرمانشاه در برابر قشون استبدادی فرمانفرما پرداختند که نتیجه آن کشته شدن یارمحمد خان کرمانشاهی بود (کتاب آبی، ۱۳۶۳، ج۸، ص. ۱۷۰۵-۱۷۰۴). با عنایت به محتوای منابع اصلی می‌توان علت تغییر موضع رهبران ایل جاف را در درجه اول به احساس همبستگی طایفه‌ای با یارمحمدخان‌کرمانشاهی به عنوان متحد معتمد پیرامونی منتسب کرد تا شناخت از ماهیت مشروطیت. زیرا در این مقطع، یارمحمدخان که از طایفه باجلان کرمانشاه محسوب می‌شد، شخصیتی شناخته شده و مورد قبول و اجماع

---

۱. جنگ‌نامه کلهر یا فتوحات اکبرخان رئیس ایل یا طایفه «سیاه سیاه» نوشته میرزا کیخسرو پروانه نسخه‌ای خطی و بدون تاریخ است که در قالب نثر و شعر به فتوحات اکبرخان و داود خان کلهر اشاره دارد.

۲. برای اطلاعات بیشتر در مورد این نبرد (رک کتاب نارنجی، اسناد محرمانه وزارت خارجه روسیه تزاری درباره وقایع مشروطیت ایران، ۱۳۳۶؛ دانشور، جنبش وطن‌پرستان اصفهان و بختیاری، ۱۳۳۵، ص۸۶؛ ملک‌زاده، تاریخ انقلاب مشروطیت ایران، ۱۳۷۳، ج۷ ، ص ۱۵۱۷).

رهبران و بزرگان مشروطه‌خواه کرمانشاه بود.[۱] در گزارش مکتوب دیوید مک داول، قنسول انگلیس به سروالتر تنی، به حضور نیروهای جاف جوانرود در کرمانشاه در جهت مبارزه با قشون دولت مرکزی و حمایت از یارمحمدخان کرمانشاهی این چنین اشاره شده است؛ «قریب ظهر، ۲۰۰ نفر از اکراد که اکثرشان از جوانرود بودند در اراضی قنسولخانه حاضر شده و با عساکر دولتی درگیر شدند که در نتیجه آن دوازده نفر زخمی و هفت نفر کشته شدند». (کرمانشاه، ۶ اکتبر ۱۹۱۲، ملفوف سوم، نمره ۲۵۹) حمایت جاف جوانرود از سالارالدوله و سپس پیوستن به نیروهای یارمحمدخان کرمانشاهی نشان داد که سران این ایل در جهت مبارزه با نابرابری فضایی و حاکمیت مرکز-پیرامون با هر شخص یا جریانی که برضد قاجارها(مرکز) بود، متحد می‌شدند.

ایل جاف جوانرود دردوره رضاشاه

سیاست ناعدالتی و نابرابری فضایی و سلطه حاکمیت مرکز بر کانون‌های پیرامونی در دوره رضاشاه به اوج خود رسید. یکی از سیاست‌های رضاشاه بر علیه عشایر و ایلات ایران، تخته قاپو و اسکان اجباری و خلع سلاح رهبران ایلات در جهت از بین بردن مراکز قدرت و تهدید و نظارت مستقیم بر عملکرد آن‌ها بود که البته با مقاومت رهبران پیرامونی از جمله رهبران ایلات مواجه شد (مستوفی، ۱۳۸۴، ج۳، ص. ۵۰۸). رضاشاه در اجرای این سیاست مانع کوچ عشایر می‌شد و امکانات، ادوات کشاورزی و آموزش به ایلات نمی‌داد و املاک سران آن‌ها را غصب می‌کرد (لمبتون، ۱۳۴۵، ص. ۴۲۹). دولت پهلوی اول چون برنامه مدون و جایگزینی برای معیشت ایلات نداشت اکثر آن‌ها با زندگی مشقت‌باری به‌خصوص در مناطق غیرفارس زبان مواجه می‌شدند (کدی، ۱۳۸۵، ص.۱۸۶؛ کاتم، ۱۳۷۱، ص. ۸۹). بنابراین فرایند تمرکزگرایی رضاشاه، حکومت و ایلات را در مقابل هم قرار داد، دولت مرکزی خودمختاری ایلات را مانع اجرای برنامه مدرنیزاسیون قلمداد می‌کرد و ایلات نیز دولت را تهدیدی برای حاکمیت محلی و خودمختاری آن‌ها می‌پنداشت. ایل جاف جوانرود هم از این سیاست رضاشاه مستثنی نبود؛ به‌خصوص این‌که شخص شاه شکایاتی مبنی بر غارت و تجاوز ایل جاف جوانرود به مناطق اطراف و اشکال‌تراشی در پرداخت مالیات دریافت کرده بود (کمام، ۱۳۴۵، م۲، ک۱۵۶، ج.۲۵، د۲ و د۴).

می‌توان دلیل مقاومت بیشتر جاف جوانرود در مقابل سلطه مرکزی پهلوی اول نسبت به سایر ایلات را جدا از به خطر افتادن هویت فرهنگی، اجتماعی و سیاسی ایل جاف به وجود بعضی از منابع ثروت از جمله تجارت مرزی در شهر جوانرود منتسب کرد که مرکز درصدد تصاحب آن بود (سنجابی، ۱۳۸۰، ص. ۴۰۷). در سال ۱۳۰۳ ش، گریش خان ارمنی از فرماندهان نظامی رضاشاه به منظور سرکوب جنبش ایلات کرد به‌خصوص ایل جاف در روانسر و جوانرود مستقر شد. این استقرار به منزله آغاز حضور قشون نظامی دولت در قلمرو اصلی ایل جاف در جوانرود بود که به تدریج به نوسود و پاوه نیز گسترش پیدا کرد. تضاد رفتار گریش خان با اعتقادات دینی و بافت عشیره‌ای جاف جوانرود و ظلم و ستمی که قوای مرکزی در این مناطق انجام دادند باعث واکنش رهبران ایل جاف شد (Garthwate.۱۹۸۳.p.۱۵۹). بنابراین دلیل مقاومت شدیدتر ایل جاف نسبت به سایر ایلات در برابر برنامه‌های مرکزگرای رضاشاه، به خطر افتادن اقتصاد محلی و مبتنی بر فعالیت‌های کوله‌بری مرزی در جوانرود و مهم‌تر از همه نیاز مبرم این ایل به اسلحه در مناطق مرزی بوده است که در صورت خلع سلاح با خطر جدی مواجه می‌شد. در طول هفت سال(۱۳۱۰-۱۳۰۳ش) نگهداری تسلیحات و اداره امور پادگان و رسیدگی به امور منطقه با مشارکت، رأی و نظر عبدالرحمن بیگ وکیل و دیگر سران عشایری منطقه جوانرود انجام می‌شد که این مهم نشان می‌دهد دولت مرکزی در این مقطع با مشارکت محدود سران ایل جاف جوانرود در اداره محلی موافقت کرده است و این مهم حاصل تکاپوها و اقدامات عبدالرحمن بیگ وکیل بوده است که دولت مرکزی را برای چندین سال وادار به مصالحه (شاید فریبکارانه) با سران جاف کرده است. امیراحمدی(۱۳۷۳، ص.۳۹۴)، در خاطرات خود، درباره مقاومت مردمی جوانرود و نوسود در برابر هجوم ارتش رضاشاه در سال ۱۳۰۹ ش، چنین می‌نویسد:«یک شب زمستانی ...، گفتند شاه مرا احضار کرده است. ساعت یازده شب بود که با ترس و لرز به دربار رفتم، ... همین که وارد اتاق شدم، اعلی‌حضرت با صدای بلند و خشمگین گفت: به این علی‌شاه پدرسگ و این رزم‌آرای ... گفته بودم به کردستان و کرمانشاه بروند و جعفرسان لهون (معروف به جافرسان، دایی عبدالرحمن بیگ جاف که در آن زمان رهبر مقاومت مردمی جوانرود، پاوه و نوسود را برعهده داشت) را سرکوب کنند. حالا خبر داده‌اند که کار برعکس شده، به‌طوری‌که جنازه دویست سرباز زیر برف‌ها مانده است. باید طوری بروید که پیش از طلوع آفتاب از قزوین رد شده باشید و این شکست‌ها را

۱. برای اطلاعات بیشتر در مورد فرایند مشروطه‌خواهی یارمحمدخان کرمانشاهی بر اساس منابع اصلی دوره مشروطیت در کرمانشاه و در تبریز رک: (پروین، ۱۴۰۳، صص۱۳۴-۱۲۶).

جبران کنید. حقیقت این بود که با سابقه‌ای که در بین بود، مصلحت ندیدم بگویم با کدام قوا بروم؛ زیرا قوای ما در کرمانشاه شکست خورده بود». در این مدت، جاف جوانرود با شیخ محمود برزنجی که در کردستان عراق جنبش استقلال‌طلبانه در پیش گرفته بود در ارتباط بودند (بارل، ۱۳۹۳، ج۹، ص.۲۴۴). این مسئله حاکی از این مهم بوده است که تکاپوهای سران ایل جاف تنها واکنشی و از سر انفعال نبوده است، بلکه در مقاطعی دارای استراتژیک مناسب و کلان در سطح ملی و حتی فراملی بوده‌اند، به‌گونه‌ای که با استفاده از ارتباط با جنبش شیخ محمود برزنجی نه تنها در صدد مبارزه با دولت رضاشاه به عنوان حاکم و کسب امتیاز از او از طریق اتحاد کردی فرامرزی، بلکه درصدد نقش‌آفرینی در منطقه کردستان عراق نیز بودند. ارتباط استراتژیک ایل جاف با شیخ محمود برزنجی از آن جهت بیشتر اهمیت پیدا کرد که قیام برزنجی رویکردی ضد انگلیسی نیز داشت که این مسئله نیز به معنای مبارزه با حامیان نظام مرکزی رضاشاه نیز بوده است.

در سال ۱۳۱۰ رضاشاه در جهت اجرای جدی‌تر برنامه مبارزه با کانون‌های پیرامونی و خلع سلاح عشایر جوانرود و پاوه، شخصاً به کرمانشاه سفر کرد و در این شهر به رزم‌آرا دستورات لازم را صادر کرد که طی آن جعفرسان به عراق فرار کرد و بعضی از عشایر جوانرود پس از یک ماه مقاومت، بالاخره سلاح‌های خود را تحویل دادند و روند خلع سلاح شتاب بیشتری گرفت (ساکما، ۲۹۶/۲۵۸/۴۸، ۱۳۴۷؛ رزم‌آرا، ۱۳۸۲، ص. ۱۰۰-۸۲).

امیراحمدی که از نبرد مستقیم با جاف‌ها واهمه داشت به سیاست فریب روی آورد و با طرح گفتگو، بخش عمده‌ای از سران ایل جاف و هورامان را بازداشت و با پای پیاده به کرمانشاه و سپس تهران منتقل ساخت. بنابراین گزارش‌ها دست‌کم ۶۲ تن از سران ایل جافی جوانرود از جمله رستم‌بیگی‌ها، سادات، شیوخ، قبادی‌ها، باباجانی‌ها، ولدبیگی‌ها و ایناقی‌ها بازداشت شدند و خانواده‌های زیادی نیز از ایل جاف به اصفهان، تهران، شیراز و سرخس تبعید شدند. بعضی از اعضای این خانواده‌ها در زندان جان خود را ازدست دادند. در این میان عبدالرحمن بیگ جاف پس از تحمل هشت‌سال حبس در زندان دولت مرکزی، با تزریق آمپول کشته شد و جسد وی همچنان به صورت ناشناس در تهران مدفون است (ساکما، ۲۹۴/۵۵۱/ ۲۰۸،۲۰۷، ۱۳۴۷؛ جیمز ریچ، ۱۳۹۰، ص۱۳۷). در حقیقت یکی از کانون‌های پیرامونی که در اواخر حکومت رضاشاه خلع سلاح، منابع ثروت آن تصاحب و سران آن تبعید شده بود ایل جاف جوانرود بود که مراتع‌آن‌ها به طوایف هم‌جوار واگذار و املاک مرغوب نیز جزء املاک سلطنتی درآمد (گروه جامی، ۱۳۷۱، ص. ۵۳۹). گرچه سیاست‌های رضاشاه بر ضد ایل جاف جوانرود تا حدی باعث کاهش قدرت محلی سران ایل، تفرق و پراکندگی، تبعید و خانه به دوشی طوایف و خانواده‌های وابسته به این ایل به شهرهای مختلف ایران شد که تا شهریور ۱۳۲۰ ادامه پیدا کرد، با این وجود نمی‌توان موجودیت ایل جاف جوانرود را صرفاً ایستا قلمداد کرد که تنها براثر فشارهای بیرونی و دولتی دچار تغییر و چالش می‌شود، بلکه رهبران این ایل با استفاده از اتحادهای فرامرزی، عقب‌نشینی تصنعی به خاک عراق و توانمندی‌های اقتصادی منطقه جوانرود از جمله تجارت و بازرگانی و حقوق گمرکی نهایتاً تا سال ۱۳۲۰ موفق به احیای قدرت ایلی- منطقه‌ای شدند.

ایل جاف جوانرود در دوره پهلوی دوم

نوع مواجه خشونت‌بار حکومت پهلوی اول و حوادث مربوط به ورود متفقین به ایران و سقوط رضاشاه حاکی از آن بود که آن‌چه کانون‌های ایلی پیرامونی از جمله جاف جوانرود را برای مدت کوتاهی در برابر سلطه مرکزی مطیع ساخته بود، نابرابری فضایی در توزیع منابع ثروت و تصاحب منابع ثروت پیرامونی از طریق اعمال سیاست خشونت‌بار ارتش رضاشاه بود نه تمایل قلبی سران عشایر، بنابراین به محض سقوط رضاشاه، ایل جاف جوانرود درصدد احیای جایگاه ایلیاتی خود و مسلح شدن مجدد در جهت تقابل با مرکز برآمد، به‌گونه‌ای که دست‌کم تا ۱۵ سال ابتدایی دوره پهلوی دوم خلع سلاح را نپذیرفت و آخرین تمایل خود را به خودمختاری ایلی نشان داد (میرزایی و دیگران، ۱۴۰۲، ص.۹۷). به دلیل این‌گونه تلاش‌ها از سوی ایل جاف جوانرود، تکاپوهای این ایل در دوره پهلوی دوم را می‌توان در سه مقطع و به سه گونه توضیح داد: الف) دوره احیاء قدرت ایل (۱۳۲۴-۱۳۲۰ ش). ب) دوره هماوردی ایل با دولت مرکزی(۱۳۳۱-۱۳۲۴ ش). ج) دوره خلع سلاح ایل توسط حکومت مرکزی(۱۳۳۴-۱۳۳۲ش).

الف: دوره احیاء و بازسازی قدرت ایل جاف جوانرود (۱۳۲۰-۱۳۲۴ش)

با تصرف مناطق غربی ایران توسط متفقین و متلاشی شدن ارتش ایران و آزادی سران ایل و بازگشت آنان به مبدأ قدرت، نوعی احیاء قدرت و بازسازی ساختار پیرامونی- ایلی از سوی فرزندان و بستگان رهبران اعدامی ایلات مختلف انجام گرفت (Beck.۱۹۸٦.p.۱۸۹؛ فوران، ۱۳۸۲، ص.۴۹۲) و القاب خان،

بیگ و سلطان مجدداً رواج یافت(آبراهامیان، ۱۳۷۷، ص. ۱۷۸) و حتی در مکاتبات رسمی حکومت نیز استفاده می‌شد (ساکما، ۱۳۴۹، ۲۹۳/۱۷۹۹/۱۰). ایل جاف جوانرود نیز در این راستا به تجدید سازمان ایلی خود پرداخت (ساکما، ۱۳۴۹، ۲۹۳/۱۸۰۲/۱۱ /۲۹۳/۱۸۰۲/۴). دولت وقت پهلوی نیز ضمن هماهنگی با کنسول انگلیس در کرمانشاه که در این دوره در راستای حمایت سیاست دولت‌مردان انگلیسی از حکومت پهلوی دوم و عمدتاً در جهت سرکوب کانون‌های پیرامونی ایلات و طوایف مختلف اعمال قدرت و در نتیجه بیشتر باعث تشدید تنش می‌شد تا اینکه نقش میانجی داشته باشند، دستور سرکوب ایل جاف جوانرود را صادر کرد و بدین منظور ضمن تشکیل اتحاد ایلی بر ضد جاف جوانرود، قوایی به فرماندهی سرهنگ بیگدلی را به منطقه جوانرود اعزام و با شلیک توپ و پرواز هواپیما بر فراز منطقه، جاف جوانرود را وادار به عقب‌نشینی به مناطق اصلی خود نمود (کیانی هفت‌لنگ، ۱۳۷۹، ص. ۳۴۹). با تمام این احوال در این مرحله رژیم از ایجاد امنیت کامل در منطقه جوانرود ناتوان بود و علی‌غم استقرار نیروهای وابسته به سرهنگ فلیچر، فرمانده قشون انگلیس در کرمانشاه در جهت مبارزه با جاف جوانرود، سرهنگ بیگدلی تنها از طریق واسطه قرار دادن افرادی همچون غلام‌حسین خان اردلان، رهبران ایل جاف جوانرود را به صلح تشویق و امنیت نسبی را در منطقه برقرار می ساخت (صالحی، ۱۳۹۷ ،ص. ۳۷۱-۳۶۸).

ب: دوره هماوردی جاف جوانرود با دولت مرکزی(۱۳۳۱-۱۳۲۴ش)

به دلیل تداوم سیاست مرکزگریزی رهبران ایل جاف جوانرود در این دوره از جمله تصرف مناطق ییلاقی پاوه و شکایت بخشدار پاوه به فرماندار کردستان و وصول خبر این حادثه در وزارت کشور (ساکما، ۱۳۴۹، ۲۹۳/۱۸۰۲/۷) ارتش پهلوی ضمن اعلان اخطار و اطلاعیه‌های متعدد به ایل جاف جوانرود، خواستار خلع سلاح آن‌ها شد که البته واکنش منفی سران ایل و اعزام قشون نظامی از سوی رهبران ارتش پهلوی به جوانرود را درپی داشت (میرزایی، ۱۴۰۲، ص.۹۶). قشون ارتش در این مرحله تنها به اخطار بسنده کرد و با پذیرش مصالحه ظاهری جاف‌ها به کرمانشاه مراجعت کرد (صالحی، ۱۳۹۷ ،ص. ۳۷۱). یکی از مهم‌ترین تکاپوهای ملی ایل جاف جوانرود در این برهه ایجاد ارتباط با جمهوری مهاباد و تشکیل ائتلاف با قاضی محمد به عنوان یکی دیگر از قدرت‌های پیرامونی بود. این همگرایی در راستای ایدئولوژی مشترک دینی-مذهبی و افزایش و ارتقای توازن ژئوپولتیکی و فرامنطقه‌ای ایل جاف، با استفاده از ظرفیت‌های نوار غربی در مجاورت با عراق در جهت کسب حداکثر امتیازات مشترک ملی- منطقه‌ای در این مناطق تبیین می‌شود. بنابراین با تأسیس جمهوری مهاباد به رهبری قاضی محمد،[1] بزرگان جاف جوانرود و پاوه ضمن تشکیل کمیسیونی از بیگ‌زادگان جوانرودی و لهونی که ترکیب آن متشکل از چهل نفر از رهبران و بزرگان حدود بیست طایفه وابسته به ایل بود و سپس دعوت یک افسر روس به این کمیسیون که جملگی با تصمیم نهایی محمدبیگ وکیل جوانرود انجام می‌شد، مقادیری مهمات و اسلحه را از طریق رودبار به قاضی محمد رساندند (ساکما، ۱۳۴۹، ۲۹۷/۲۳۶۱۰/۱۷؛ ۲۹۷/۲۳۶۱۰/۱۹؛/ ۲۹۷/۲۳۶۱۰/۲۱؛ غفوری، مصاحبه، ۱۳۹۷/۱۰/۱۸). ایل جاف جوانرود در ادامه سیاست همگرایی با قاضی محمد، یکصدوپنجاه سوار جنگجو از عشایر جاف جوانرود را در جهت کمک و پیوستن به نیروهای قاضی محمد به مهاباد گسیل کرد (صالحی، ۱۳۹۷، ص.۳۷۷-۳۷۵). اما در واقعیت حمایت ایل جاف از جمهوری مهاباد به ارسال مهمات و ۱۵۰ سوار محدود شد و به حضور مستقیم‌تر تبدیل نشد. زیرا دوری مسافت، فقر منابع مالی و لجستیکی ایل جاف جوانرود و نگاه شوروی‌محور قاضی محمد، مهم‌ترین موانع بر سر راه موفقیت این ائتلاف فرامنطقه‌ای بود (کمام، ۱۳۴۵، ۲۰۱، ج۶-۲۸د۷). در مرحله بعد دولت مرکزی با تطمیع سران ایل سنجابی، قلخانی و گوران، ۵۰۰ نفر از ایل گوران و قلخانی و ۵۰۰ نفر از ایل سنجابی را وادار به همکاری با ارتش و مقابله با ایل جاف جوانرود کرد که با فتوای ملاعبدالحمید موحد یکی از مفتی‌های جوانرود مبنی بر اعلان بسیج عشایر همجوار جوانرود بر ضد نیروهای دولتی، ارتش ناکام ماند[2] (موحد، مصاحبه، ۱۳۹۸/۳/۹). علت همکاری بعضی از سران سنجابی، قلخانی و گوران با دولت مرکزی در این زمان را تنها می‌توان به رقابت‌های ایلی-منطقه‌ای موجود در کرمانشاه منتسب کرد، زیرا دولت مرکزی با بزرگ جلوه دادن خطرات ایل جاف جوانرود و بیان این مهم که افزایش قدرت ایل جاف جوانرود منافع منطقه‌ای سایر ایلات را با خطر مواجه خواهد ساخت، موفق به ایجاد ائتلافی بر ضد جاف جوانرود شد (صالحی، ۱۳۹۷،

---

۱. برای آگاهی بیشتر از جنبش قاضی محمد در جنگ جهانی دوم، رک(پروین، نادر؛ ۱۳۸۶، صص۱۹۱-۱۷۳).

۲. موحد، رئوف(فرزند علامه ملاحمید موحد از معتمدین و روحانیون جوانرود)، نویسنده مقاله حاضر این مصاحبه را با هدف تبیین بیشتر ابعاد تکاپوهای ایل جاف جوانرود در دوره پهلوی دوم، در مورخه ۱۳۹۸/۳/۹ انجام داده است.

ص.۳۷۴). دولت مرکزی در تداوم تصاحب منابع ثروت پیرامونی، از سال ۱۳۲۷ش، سیاست خشونت‌آمیز و سختگیرانه‌تری بر ضد ایل جاف جوانرود اعمال کرد. از جمله این سیاست‌ها می‌توان به مصادره اراضی کشاورزی ایل جاف، حملات ایذایی و گسترده به قلمرو ایل جاف به بهانه خلع سلاح ساکنان منطقه و تحمیل مالیات‌های سنگین اشاره کرد (امیراحمدی، ۱۳۶۳، ص. ۳۹۸). به دلیل نابرابری و ناعدالتی فضایی حاکم بر سیستم مرکز– پیرامون، مالکان جوانرود علاوه بر الزام به پرداخت مالیات معمول به صورت جنس و کالا، می‌بایست نیمی از محصول خود را هم به عنوان بهره مالکانه به دولت پرداخت می‌کردند که البته سرپیچی ایل جاف جوانرود را درپی داشت (گره جامی، ۱۳۷۱، ص. ۵۳۹). دولت مرکزی در طول دهه ۱۳۲۷ تا ۱۳۳۸ ش، پنج حمله نظامی به قلمرو ایل جاف انجام دادکه اکثراً با مقاومت خونین مردمان جوانرود و ایل جاف همراه شد (ساکما، ۱۳۴۹، ۲۹۳/۱۷۹۹/۳۴؛ ۲۹۳/۱۷۹۹/۱۰۳). درپی این هجوم‌ها، چندین روستا به طور کامل ویران و جمعیت قابل توجهی از مردم ایل جاف ناچار به ترک منطقه شده و به شهرهای حلبچه و کلار رفتند. شدت این حملات به حدی بود که خبرگزاری‌ها و روزنامه‌های آن زمان از جمله نیویورک تایمز به سرکوب خونین مردم جوانرود با استفاده از توپخانه، تانک و جنگنده اشاره کرده است (ساکما، ۱۳۴۹، ۸۹ و ۲۹۳/۱۷۹۹/۸۸). عبدالرحمن بگ بابان[1] شاعر کرد در خصوص این حوادث چنین می‌سراید:

لەباش کوشتاری موکری ئیستاکە نورەی جوانرویە
(بعد از کشتار مکری حالا نوبت جوانرود شده)
مەپرسە سیروان بو سووڕە، دیجلە بو لیلاوە
بە راستی ئاوی ئەم نەهرانە سی‌سد ساڵە خویناوە
(مپرس که چرا سیروان قرمزه و دجله گل آلوده
به راستی آب این رودخانه سیصد ساله که خونی است)

(بابان، ۱۸۵۶، ص.۱۲۲).

نمایندگان مجلس شورای ملی نیز در اقدامی هماهنگ از عملیات ارتش در منطقه جوانرود حمایت کرده و اقدام جوانرودی‌ها را محکوم کردند (مذاکرات مجلس، دوره شانزدهم، نشست۶۰، ۲۶ شهریور ۱۳۲۹).

یکی از مهم‌ترین خیزش‌های مردم جاف جوانرود در سال ۱۳۲۷ش اتفاق افتاد که در تقابل سخت با ارتش پهلوی در این منطقه انجام گرفت و به نبردی تن به تن انجامید، رویدادی که به «نبرد جوانرودی» مشهور شد. در این نبرد، نیروهای چندین هزار نفری ارتش پهلوی که از پشتیبانی توپخانه و نیروی هوایی برخوردار بودند در مقابل نیروهای اندک و فاقد تجهیزات مردمی قرار گرفتند، اما قوای دولتی با وجود برتری نظامی متحمل شکستی سخت شدند (سلطانی، ۱۳۸۵، ص.۲۸۶). در این نبرد عشایر جوانرود با سنگربندی در پناه گردنه‌های اطراف جوانرود و به دلیل آشنایی کامل با موقعیت جغرافیایی منطقه (پناه‌گیری در ارتفاعات، اشراف بر دره‌ها، پنهان شدن در بین صخره‌های مرتفع و انبوه درختان بلوط) و اتخاذ راهبرد عملیات ایذایی در هنگام شب و پارتیزانی در روز با استفاده از اسلحه‌های شکاری و خودکار و نیمه‌خودکار که از طریق ارتباط با مناطق کردنشین عراق به دست آورده بودند، تلفات سنگینی به ارتش وارد ساخته و تعدادی تانک و خودرو دولتی را به آتش کشیده و دو فروند هواپیما را نیز مورد اصابت قرار دادند و سرنگون کردند (ساکما، ۱۳۴۹، ۲۹۳/۱۷۹۹/۸۸/۸۹). بنابر مقاله روزنامه اطلاعات در این نبرد بمب‌افکن‌های دولت، شش مرتبه منازل مسکونی مردم جوانرود را بمباران کردند (اطلاعات، ش۷۲۱۸، ۱۳ شهریور ۱۳۲۹). لطف‌الله سعید ساروخانی[2] در شعری با عنوان «جنگ‌نامه جوانرود»در این‌باره شعری سروده است (ساروخانی، ۱۴۰۰، ص.۱۵۶).

عشایر جوانرود سلاح‌های مورد نیاز خود را به صورت قاچاق از عراق و یا از طریق واسطه‌های خود در کرمانشاه تهیه و استحکامات خود را تقویت می‌کردند (ساکما، ۱۳۴۹، ۲۹۳/۱۷۹۹/۵۶). همچنین هزینه تجهیزات و مهمات نیروهای مسلح خود را از طریق درآمد گمرکی که بر جریان صادرات و واردات کالا در منطقه مرزی با عراق به‌ویژه در مرکز تجاری ساروخان به صورت عشریه(یک‌دهم قیمت کالا) اعمال می‌کردند، تامین می‌کردند[3] (رستمی، مصاحبه، ۱۳۹۸/۳/۸؛ رستمی، مصاحبه، ۱۳۹۸/۳/۱۰). از طرفی نمایندگان سران ایل با دلالی، رایزنی، واسطه‌گری در منطقه ساروخان موفق به کسب درآمدهای مهمی از تجار مرزی می‌شدند که جز حق‌الزحمه، مابقی را در اختیار رهبران

۱. عبدالرحمن بگ صاحب‌قران متخلص به بابان از شاعران غزل‌سرای کرد در سال ۱۸۰۰ میلادی در سلیمانیه متولد شد.رک (مقدمه دیوان عبدالرحمن بگ بابان، ۱۸۵۶، سلیمانیه، انتشارات حه‌مدی).

۲. شاعر کرد و اهل جوانرود معروف به میرزا ساروخان، در سال ۱۳۰۰ در روستای ساروخان جوانرود متولد شد و بیش از چهار هزار بیت به زبان کردی سروده است. رک:(دیوان میرزا لطف الله، ۱۴۰۰: مقدمه).

۳. رستمی، اسفندیار(فرزند محمدبیگ وکیل جوانرود)، مصاحبه مورخه ۱۳۹۸/۳/۸. رستمی، فتحی بیگ(فرزند محمد بیگ جوانرود)، مصاحبه مورخه ۱۳۹۸/۳/۱۰. (هردو مصاحبه توسط یکی از نویسندگان با هدف بررسی منابع مالی و لجستیکی ایل جاف جوانرود در دوره پهلوی دوم انجام شده است).

ایل قرار می‌دادند. بدین‌صورت این درآمدها، امکان پرداخت حقوق به جنگجویان ایل و در نتیجه استمرار مقاومت را فراهم می‌ساخت. به‌خصوص اینکه اقتصاد ایل جاف نیز به مانند سایر ایلات خودکفا و مبتنی بر معیشت کشاورزی و دامداری نیز بود و درآمدهای گمرکی و مرزی بیشتر به تقویت توان اقتصادی ایل کمک می‌نمود. جدا از آن رواج کوله‌بری و قاچاق تجهیزات نظامی و لوازم خانگی نیز باعث درآمد بیشتر و شکوفایی منطقه می‌شد که طبیعتاً باعث مقاومت بیشتر ایل جاف در تقابل با سیاست‌های حاکمیتی در منطقه جوانرود می‌شد (رستمی، مصاحبه، ۱۳۹۸/۳/۱۰).

ج: دوره خلع سلاح ایل جاف جوانرود توسط حکومت مرکزی(۱۳۳۴-۱۳۳۲ش)

در این دوره، مصدق به عنوان حاکم مرکزی ابتدا سعی کرد از طریق سیاست مصالحه و سازش، با وساطت بزرگان دینی، طوایف جوانرود را کنترل کند. بدین منظور سران جاف جوانرود در پاسخ به درخواست مصدق اعلام کردند:«با اوامر دولت از قبیل گماردن گارد گمرکی و دادن سرباز و استقرار پاسگاه‌های نظامی و بودن اداره دارایی در محل موافق هستند و فقط از تحویل دادن اسلحه خودداری می‌نمایند و چون عشایر مسلح عراق در مرز جوانرود مسلح هستند و امکان ایجاد خطر از سمت آن‌ها وجود دارد، هر وقت آن‌ها سلاح‌های خود را تحویل دولت مرکزی عراق دادند ما هم تحویل می‌دهیم» (ساکما، ۱۳۴۹، ۲۹۰/۶۹۳۵/۶،۵). همین مسئله خود باعث اختلاف در بین سران ایل جاف شد؛ زیرا رهبران باسابقه از تحویل اسلحه به دولت و نزدیک شدن جوان‌ترهای ایل به دولت و تکرار شدن وقایع مربوط به ۱۳۱۰ ش به شدت واهمه داشتند (ساکما، ۱۳۴۹، ۲۹۰/۶۹۳۵/۲۴). این مهم حاکی از شکل‌گیری شکاف نسلی و دیدگاههایی بود که در طول چندین دهه، تحولات سیاسی و اجتماعی، ناامنی و درگیری با حاکمان وقت در اذهان رهبران جوان‌تر ایجاد کرده بود. جدا از آن این مهم حاکی از تحول درونی ایل در آستانه فروپاشی بود که مبتنی بر این تفکر در بین رهبران جوان‌تر بود که همگرایی با دولت مرکزی منافع بیشتری برای ایل کسب خواهد کرد. در حقیقت همگرایی بعضی رهبران قدیمی ایل جاف جوانرود با دولت مصدق نشان می‌دهد که رهبران ایل بین دولت مصدق و حکومت شاه نوعی تفاوت در رفتار مشاهده کردند که ریشه در سیاست مصالحه و سازش مصدق با سران ایلات داشت. بنابراین سران سابق ایل جاف با اتخاذ سیاستی دوگانه، ضمن اعلام تبعیت از دولت مصدق با لطایف‌الحیل از تحویل دادن اسلحه خودداری کردند. در نهایت باید افزود اعمال فشارهای سیاسی و اجتماعی مختلف که از سوی دولت مرکزی اعمال می‌شد باعث نوعی دوگانگی در رهبری ایل جاف(رهبران سابق- رهبران جوان‌تر) شد که البته به مرحله بحران و اختلاف شدید نرسید (رستمی، مصاحبه، ۱۳۹۸/۳/۱۰).

اما به عنوان پیامد کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ دولت مرکزی سعی کرد با قاطعیت و خشونت بیشتر با کانون‌های پیرامونی از جمله ایلات برخورد و منابع ثروت آن‌ها را تصاحب کند (Tapper.۱۹۸۳.p.۳۹) بنابراین در نوزدهم بهمن سال ۱۳۳۴ش با استفاده از ارتش سنندج، کرمانشاه و خرم‌آباد، در سه محور و از طریق هوا و زمین به جوانرود یورش برد که به کشته شدن حدود ۱۰۰ نفر از مردم غیرمسلح جوانرود، به‌خصوص زنان و کودکان منجر شد (اطلاعات، ش۸۹۳۸، ۱۳۲۴/۱۲/۷). رئیس ستاد ارتش، سپهبد آریانا در منطقه جوانرود حکومت نظامی اعلام کرد و وعده داد که دادگاه صحرایی جهت محاکمه و اعدام سران جوانرودی تشکیل خواهد داد (اطلاعات، ش۸۹۳۹، ۱۳۲۴/۱۲/۸).

این‌بار مقاومت جاف جوانرود درهم شکسته شد و عشایر جاف مجبور به مهاجرت به سمت عراق شدند، اما دولت عراق براساس یکی از بندهای پیمان بغداد(۱۳۱۶) که بر لزوم ممانعت از تردد غیرقانونی رهبران و قبایل سرشناس کرد دو طرف به داخل خاک یکدیگر و لزوم تحویل دادن رهبران فراری کرد تأکید داشت و همچنین فشار دولت انگلستان و آمریکا که در این دوره به‌طور مشترک از حاکم مرکزی ایران حمایت می‌کردند، مرزهای خود را بر روی رهبران کرد بست، بنابراین سران جاف جوانرود به ناچار تسلیم و سلاح‌های خود را تحویل دادند و محمدبیگ وکیل جوانرود که به عراق رفته بود، براساس پیمان بغداد به ایران تحویل داده شد (Douglas. ۱۹۵۱. p.۱۳۳). دولت در تداوم سیاست نابرابری فضایی و سرکوب ایل جاف، حدود ۲۵۰ نفر از مردم عادی جاف جوانرود را وادار به ترک شهر و مهاجرت به حلبچه کرد. در رأس این گروه افرادی مانند حسین‌بیگ وکیل، امین‌بیگ رستمی، عزت‌بیگ عنایتی و ملامحمدعلی قاضی‌زاده قرار داشتند.

مهاجران جاف حلبچه و چهره‌های سرشناس دیگر آن از جمله فریدون جوانرودی درپی تحولات عراق و آغاز قیام مسلحانه کردها به رهبری ملامصطفی بارزانی علیه حکومت وقت عراق، به این قیام پیوسته و در قالب یگان «خبات» به فرماندهی حسن‌بیگ وکیل، نقش سازمان‌یافته، تعیین‌کننده و محوری یافتند (عزاوی، ۱۳۷۰، ص.۲۳۶). یگان خبات که با کردهای عراق دارای

اشتراکات فرهنگی، زبانی و مذهبی بودند، با تلاش‌های رهبران جاف جوانرود از جمله حسن بیگ وکیل و فریدون جوانرودی نه تنها با سایر گروه‌های کرد عراقی تعامل دوستانه برقرار کردند، بلکه با حمایت از ملامصطفی بارزانی توانستند مقدمات خودمختاری اقلیم کردستان عراق در دوره‌های متأخر را فراهم کنند (عزاوی، ۱۳۷۰، ص.۲۳۷). در حقیقت از این دوره به بعد عنصر مهاجرت غیرقانونی بین مرزی و تعاملات اقتصادی، فرهنگی و سیاسی با اکراد عراق، هویت سیاسی ویژه‌ای به ایل جاف جوانرود که در منتهی‌الیه مرزهای غربی ایران و در جوار اکراد شمال شرقی عراق قرار داشتند، اعطا کرد که مبتنی بر گونه‌ای همزیستی مسالمت‌آمیز در ایران و در عراق بود.

نتیجه

نتایج تحقیق حاکی از آن است که گرچه اهداف مهم‌ترین تکاپوها و اقدامات سران ایل جاف در سطوح ملی و محلی تا حدی متفاوت و در راستای تقابل با نابرابری و ناعدالتی فضایی و مبارزه با حاکمیت مرکز–پیرامون بوده است، اما تفکیک ماهیت مهم‌ترین تکاپوها و اقدامات ایل جاف جوانرود به سطح محلی و ملی تقریباً غیرممکن است، زیرا حوادث ملی و محلی در دوران معاصر که ایل جاف جوانرود در بطن آن بوده است، چنان درهم تنیده است که تفکیک آن به صورت ملی و محلی بسیار مشکل می‌نماید. بنابراین می‌توان گفت مهم‌ترین تکاپوها و اقدامات ایل جاف از نظر اهداف سران ایل، قابل تفکیک به دو بعد ملی و محلی اما از نظر ماهیت حوادث غیرقابل تفکیک به شمار می‌رود. از این جهت اهداف ملی مهم‌ترین تکاپوها و اقدامات ایل جاف جوانرود در چهار دوره قاجاریه، مشروطیت، پهلوی اول و پهلوی دوم که از طریق کوشش و مجاهدت رهبران آن از جمله فتاح‌بیگ، عبدالکریم وکیل، عبدالرحمن بیگ وکیل و حسن‌بیگ جوانرودی کسب شده، عبارت است از تقابل با سلطه سیستم مرکز–پیرامون و نابرابری فضایی، افزایش توان چانه‌زنی با دولت‌ها در کسب منافع تجاری و حقوق گمرکی، کسب هویت مستقل سیاسی– ایلی و کسب جایگاه برتر ژئوپولتیکی در بین ایلات غرب کشور از طریق مشارکت در مهم‌ترین تحولات سیاسی دوران معاصر از جمله مبارزه و واگرایی با دولت‌های مرکزی قاجار، پهلوی اول و پهلوی دوم و همگرایی با شخصیت‌هایی همچون سالارالدوله، یارمحمدخان کرمانشاهی، قاضی محمد و مصدق و اهداف محلی ایل جاف جوانرود نیز مبتنی بر احیاء و بازسازی سازمان ایلی، گسترش قلمروی ایلی، کسب منافع تجاری مرزی، عقب راندن سلطه خاندان اردلان بر شهر جوانرود از طریق ائتلاف با ایل کلهر و پویایی ایلی بوده است. باید اذعان کرد که بعضی از اهداف ملی و محلی ایل جاف جوانرود در دوران معاصر از جمله کسب هویت مستقل ایلی و منافع تجاری با همدیگر هم‌پوشانی و در یک راستا قرار دارد. بنابراین از نظر سلسله‌مراتب اهمیت یا تقدم و تأخر هر دو اهداف ملی و محلی در نزد سران ایل جاف جوانرود مهم و حیاتی به شمار می‌رفته است. از این جهت مهمترین تکاپوهای ایل جاف جوانرود در دوره معاصر در حیطه ملی و محلی دارای پیوستگی و عمدتاً در جهت کسب هویت سیاسی و اقتصادی بوده است.

یافته‌های پژوهش می‌تواند به این مسئله مهم کمک کند که در تبیین علل افول بعضی از ایلات ایران، نمی‌بایست سیاست‌های حکومت‌های مرکزی را بیش از حد برجسته‌سازی کرد، بلکه حداقل در مورد ایل جاف جوانرود، ادغام در زندگی شهرنشینی، توسعه بازرگانی مرزی و همگرایی رهبران جوان‌تر ایل با دولت پهلوی دوم به‌خصوص از سال ۱۳۳۴ به بعد، در پراکندگی جمعیت و از بین رفتن هویت ایلی مستقل تأثیرگذار بوده است.

منابع

آبراهامیان، یرواند(۱۳۷۷)؛ ایران بین دو انقلاب، ترجمه احمد گل‌محمدی و محمد ابراهیم فتاحی، تهران، نشر نی.

احتشام‌السلطنه، میرزا محمود (۱۳۹۲)؛ خاطرات احتشام‌السلطنه، به سعی و کوشش سید محمدمهدی موسوی، تهران، زوار.

ادموندز، سیسیل‌جان(۱۳۶۷)؛ کردها، ترک‌ها، عرب‌ها، ترجمه ابراهیم یونسی، تهران، روزبهان.

امیر احمدی، احمد(۱۳۷۳)؛ خاطرات نخستین سپهبد ایران احمد امیر احمدی، به کوشش غلامحسین زرگری‌نژاد، تهران، بنیاد مستضعفان وجانبازان.

بابان، عبدالرحمن بگ(۱۸۵۶)؛ دیوان اشعار عبدالرحمن بگ بابان، سلیمانیه، انتشارات حه‌مدی.

بارل، رابرت مایکل(۱۳۹۳)؛ یاداشت‌های سیاسی ایران ۱۳۴۴–۱۲۶۰، ج۹، ترجمه افشار امیری، تهران، مؤسسه فرهگی هنری و انتشارت مرکز اسناد انقلاب اسلامی.

برویینسن، مارتین وان(۱۳۹۳)؛ جامعه‌شناسی مردم کرد(آغا، شیخ و دولت)، ساختارهای اجتماعی و سیاسی کردستان، ترجمه ابراهیم یونسی، تهران، پانیذ.

بلوکباشی، علی (۱۳۸۶)؛ دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، سرواژه جاف، ج۲، تهران، انتشارات مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی.

بهرامی، روح‌الله؛ پرستو مظفری(۱۳۹۰)؛ «کارکرد، تقسیمات، و ساختار تشکیلاتی والی‌نشین اردلان در عهد قاجار»، مجله پژوهش‌های تاریخی، دوره ۳، ش۲، پیاپی۲، آذر، صص۷۲–۵۱.

پروین، نادر(۱۴۰۳)؛ «مشروطیت آذربایجان و یارمحمدخان کرمانشاهی»، فصلنامه اختصاصی تاریخ‌اندیش، سال هفتم، ش۱۵، پاییز.

تاله بانی، ره زا (۱۹۱۰)؛ دیوانی شیخ ره زای تاله بانی، سلیمانیه، بی‌نا.
توکلی، مرتضی؛ آرام ابراهیمی؛ سمیرا حمیدی تهرانی(۱۳۹۷)؛ «تحلیل الگوی منطقه‌بندی آمایش سرزمین در ایران از پسامشروطه تا به جال»، فصلنامه برنامه‌ریزی و آمایش فضا، دوره ۲۲، ش۱، صص ۱۲۳-۸۵.
جاف، خوسره‌و(۲۰۱۳)؛ میژووری هوزی جاف، هه‌ولیر، به‌درخان.
جمعی از نویسندگان(۱۳۶۲) دانش‌نامه جهان اسلام، ویراستار غلامعلی حداد عادل، ج ۳، سرواژه چمچمال، تهران، بنیاد دائرةالمعارف اسلامی.
جیمزریچ، کلودیوس(۱۳۹۰)؛ سفرنامه کلودیوس جیمز ریچ، ترجمه دکتر حسن جاف، تهران، انتشارات ایران‌شناسی.
داداش‌پور، هاشم؛ شجاعی، دلارام(۱۴۰۱)؛ «نابرابری فضایی و رابطه مرکز-پیرامون در ایران»، فصلنامه آمایش سرزمین، دوره۴، اول، بهار و تابستان، صص۵۹-۲۵.
دانشور، نورالله(۱۳۳۵)؛ تاریخ مشروطه(جنبش وطن‌پرستان اصفهان و بختیاری)، تهران، کتابخانه دانش.
رزم‌آرا، حاج علی(۱۳۸۲)؛ خاطرات و اسناد، به کوشش کاوه بیات، تهران، شیرازه.
روزنامه اطلاعات، ش۷۲۱۸، ۱۳ شهریور، ۱۳۲۹؛ ش ۸۹۳۸، ۱۳۲۴/۱۲/۷.
روژبیانی، محمدجمیل(۱۳۵۷) «ایل جاوان»، به کوشش محمد رسول دریاگشت، تهران، مجموعه سخنرانی‌های هفتمین کنگره تحقیقات ایرانی، صص۳۶۷-۳۵۰.
ساروخانی، لطف‌الله سعید(۱۴۰۰)؛ دیوان اشعار میرزا لوتفوللا سه‌عیدی ساروخانی، به اهتمام غفار ابراهیمی، جوانرود، انتشارات ماپریس.
ساکما(۱۳۴۷، ۱۳۴۸، ۱۳۴۹)؛ مجموعه اسناد مرتبط با ایل جاف، سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران،تهران، ایران.
سند ردیف ۱۳ و ۱۴(۱۳۵۸)؛ گزارش سردار جاف جاسوس کرد سیا در مورد تسلیحات حزب دمکرات، شماره ۸۵۲۲۱ و ۸۵۱۱۲، مورخه ۱۸ مهر ۱۳۵۸، تهران، اسناد لانه جاسوسی آمریکا در ایران.
سنندجی، شکرالله(۱۳۷۵)؛ تحفه ناصری در تاریخ و جغرافیای کردستان، تهران، امیرکبیر.
سنجابی، علی اکبر(۱۳۸۰)؛ ایل سنجابی و مجاهدت ملی ایران، تحریه و تحشیه کریم سنجابی، تهران، شیرازه کتاب.
سلطانی، محمد طاهر(۱۳۸۵)؛ خاطرات سلطانی، از قصر شیرین تا قصر قجر، ویراستار آرش امجدی، تهران، سها.
سلطانی، محمدعلی(۱۳۷۲)؛ جغرافیای تاریخی و تاریخ مفصل کرمانشاهان، ج۲، تهران، سها.
سلیمان، عبدالعزیز(۱۹۷۳)؛ تاریخ الشعوب الاسلامیه فی العصر الحدیث، ج۱، قاهره، دارالفکر العربی.
صالحی، امیر(۱۳۹۰)؛ «بررسی وضعیت سیاسی- اجتماعی ایل جاف از دوره صفوی تا پایان دوره پهلوی» استاد راهما مجتبی خلیفه، وزارت علوم، تحقیقات و فناوری،دانشگاه بیرجند.
صالحی، محیی الدین(۱۳۹۷)؛ جاف جوانرود، سنندج، انتشارات امام ربانی.
صفی‌زاده، صدیق(۱۳۷۸)؛ تاریخ کرد و کردستان، تهران، آتیه.
عزاوی، عباس(۱۳۷۰)؛ عشائرالعراق، بغداد ۱۹۵۶-۱۹۳۷، عراق، مکتبه الحیدریه.
فتاح‌بیگ جاف، کریم‌بیگ(۱۳۸۷)؛ تاریخ جاف، ترجمه محمدعلی سلطانی، پژوهش دکترحسن جاف، سنندج، آراس.
فوران، جان(۱۳۸۲)؛ مقاومت شکننده؛ تاریخ تحولات اجتماعی ایران از صفویه تا سال‌های پس از انقلاب اسلامی، ترجمه احمد تدین، تهران، رسا.
قادری حاجت، مصطفی؛ حافظنیا، محمدرضا(۱۳۹۷)؛ «راهکارهای دستیابی به عدالت فضایی در ایران»، پژوهش‌های جغرافیای سیاسی، سال سوم، ش۱، صص۵۷-۲۵.
کاتم، ریچارد(۱۳۷۱)؛ ناسونالیسم در ایران، ترجمه احمد تدین، تهران، کویر.
کاتوزیان، محمدعلی(۱۳۷۹)؛ دولت و جامعه در ایران (انقراض قاجار و استقرار پهلوی)، ترجمه حسن افشار، تهران، نشر مرکز.
کتاب آبی(۱۳۶۳)؛ گزارش محرمانه وزارت امور خارجه انگلیس درباره انقلاب مشروطه، به کوشش احمد بشیری، ج۵، تهران،نشرنو.
کمام(۱۳۴۵)؛ مجموعه اسناد مرتبط با ایلات ایران، ج۶، ۲۵،کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی.تهران، ایران.
کدی، نیکی.آر(۱۳۸۵)؛ ریشه‌های انقلاب در ایران، ترجمه عبدالرحیم گواهی، تهران، دفتر نشرفرهنگ اسلامی.
کشاورز، اردشیر(۱۳۸۸)؛ ایل جاف، گذری بر تاریخ جوانرود، کرمانشاه، طاق بستان.
کیانی هفت‌لنگ، کیانوش(۱۳۸۲)؛ «حکومت پهلوی و عشایر»، مجموعه مقالات سقوط(نخستین همایش بررسی علل فروپاشی سلطنت پهلوی)، تهران، مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی، صص۸۰۰-۷۸۶.
گروه جامی(۱۳۷۱)؛ گذشته چراغ راه آینده است، تهران، نیلوفر.
لمبتون، ا.ک.س(۱۳۴۵)؛ مالک و زارع در ایران، ترجمه منوچهر امیری، تهران، بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
محمودی، هادی(۱۳۹۶)؛ «جاف‌ها و ریشه‌های مردمانش»، پایگاه خبری نوریاو، http://www.noryaw.ir/۲۵۴۳-۲، ۵ بهمن ۱۳۹۶.
مذاکرات مجلس، دوره شانزدهم، نشست۶۰، ۲۶ شهریور ۱۳۲۹.
مستوفی، عبدالله(۱۳۸۴)؛ شرح زندگانی من یا تاریخ اجتماعی و اداری دوره قاجاریه، ج۳، تهران زوار.
مصیب‌زاده، علی؛ اسماء مظفری‌نیا؛ محسن شبستر(۱۴۰۰)؛ «تحلیلی بر نابرابری‌های فضایی و سنجش وضعیت توسعه منطقه‌ای در استان‌های ایران»، فصلنامه مهندسی جغرافیایی سرزمین، دوره۱، ش۴۰، صص۸۴-۷۱.
میرزایی، کیومرث؛ مرتضی دهقان و مرتضی نورایی(زمستان۱۴۰۲)؛ «خلع سلاح ایل جاف جوان‌رود(۱۳۳۴-۱۳۲۰)»، فصلنامه گنجینه اسناد، سال۳۳، دفتر ۴، سازمان اسناد و کتابخانه ج.ا.ایران. صص۱۲۰-۹۶.
مینورسکی، ولادیمیر(۱۳۴۰)؛ مردان مهاجر به مازندران و استرآباد و خراسان، ترجمه ژیلا شهابی، تهران، گستره.
مینورسکی، ولادیمیر(۱۳۷۹)؛ کرد، ترجمه حبیب‌الله تابانی، تهران، گستره.
نیکیتین، واسیلی(۱۳۶۶)؛ کرد و کردستان، بررسی از دیدگاه سیاسی، جامعه‌شناسی و تاریخی، ترجمه محمد قاضی، تهران، درایت.
هاشمی، سه‌یدباقر؛ محه‌مه‌د ئه‌مین هه‌ورامانی(۱۳۷۸)؛ دیوانی ئاغا عینایه‌ت، تهران، مؤسسه فرهنگی اباصالح.
Beck.Lols(۱۹۸٦): the QashqaI of Iran.New Haven.Yale University press.
Garthwate.Gene R.(۱۹۸۳):Khans andshah;A documentrar Analysis of the Bakhtiyari in Iran.Cambridge university press.
Douglas.William(۱۹۵۱):strange lands and friendly people.New York.Harper and Brothers.

Yasouri.M.(۲۰۱۵):Environmemtal justce a way achive national sustainable development.
Tehran.Center of Islamic.Model Development.

Johnson.E. A.J.(۱۹۷۰): the organization of space in developing countries. Cambridge.Harvad Universiry press.
Tapper.Richard(۱۹۸۳): the conflict of tribe and state in Iran and Afghanistan.London.Groom Helm.

Bibliography-Romanized

Yervand. Abrahameian.(۱۳٤٥ SH/۱۹۹۸ AD). Iran bain-e dow Enghlab [iran between two revolutions].translated by Ahmad GolmohamDI & Mohamad ebrahim Fatahi. Tehran. Ney poplic. [In Persian]

Ahmad Pasha. Fereidoon Bayk.(۱۲۷٤ AH/ ۱۸۷٤AD). Monsha.at-elSalatin. Tehran. Ketabkhaney-eMajles-e shoraye Isalmi. [In Persian]

Ehteshamo Saltaneh. Mirza Mahmood. (۱۳۹۲ SH/۲۰۱٤ AD). Khaterat-e EhteshamoSaltaneh.by traied of Sayed Mohamad Mehdi Mosavi. Tehran. Zavar. [In Persian]

Edmodz. SiceelJan.(۱۳٦۷ SH/۱۹۸۸ AD). Kurds. turks. Arabs. translated by Ibrahim-e Unesi. Tehran. Rozbehan. [In Persian]

Akbareian. Ibrahim.(۱٤۰۰ SH/۲۰۲۲ AD). Tarikh-e seyasi-ejtemaei-e Ille Kalhor dar doraeieh Mashroteyat. [Politcal-social History of Kalhor tribe constitution era]. Teharn. Arohan. [In Perian]

AmirAhmadi. Ahmad.(۱۳۷۳ SH/۱۹۹٥ AD). Khaterat-e nokhostin Sepahbod-e Iran Ahmad-e AmirAhmadi.by traied of GholamHoseian Zargarinejhad. Tehran. Bonyad-e Mostazafan & Janbazan. [In Persian]

AuOghly.Abolghasem Haidar.(no date). Majma-olenshaa. (MS NO ۱۲۳٤). Tehran. Daneshgah-e Tehran. [In Persian]

Baban. Abdorahman Bag.(۱۸٥٦ AD).Divan-e Ashar-e Abdorahman Bag. Soleimaneh. Intesharat-e haMdi. [In Persian]

Barl. Rabert Maykel.(۱۳۹۳ SH /۲۰۱٥ AD). Yaddashthay-e seyasi-e Iran.vol.۹. translated by Afshar Amiri. Tehran. Mosesay-e Farhangi Honari & Entehsarat-e Markz-e Enghalb-e Islami. [In Persian]

Badlisi.Sharfo-aldin.(۱۳٤۳ SH/ ۱۹٦٥ AD). Sharaf Nameh. Tarikh-e Mofasl-e Kurdestan. Tehran. Asatir. [In Persian]

Broeensen.Marteen Van. (۱۳۹۳ SH/ ۲۰۱٥ AD). Sociology of Kurd.s Pople(Agha. Shaikh&Dolat). Kurdestan.s Social &Political stroctures. translated by Ibarahim-e Unesi. Teharn. Paniz. [In Persian]

BlokBashi.Ali (۱۳۸٦ SH/ ۲۰۰۸ AD). great Islamic encycelopdia. Sarvajh-e Jaf.(VOL.۲). Teharn. Entesharat-e Markz-e DaeratolMaaref-e Bozorg-e Islami. [In Persian]

Bahrami. Rohellah. Parasto Mozafri.(۱۳۹۰SH/۲۰۱۲ AD). function, divisions, and structure of Valli neshin Ardellan in Qajar era. [Majalay-e Pajoheshhay-e Tarikhi].۳(۲).٥۱-۷۲.[In Persian]

Parvin. Nader.(۱٤۰۳ SH / ۲۰۲٤ AD). Mashroteyat-e Azerbayjan and YarMohamadKhan Kermanshahi. [Faslanamey-e Ekhtesasi Tarikh Andish. (۱٥).۷٥-۹۸. [In Persian].

Talebani. Reza.(۱۹۱۰AD). Divani Sheikh Reza Talebani. Soleimanieh. Bina.[In Kurdian]

Jaf. Khosrow.(۲۰۱۳ AD). Mizhori Hozi Jaf, Holir. Bedrkhan. [In Kurdish]

Jamai az noysandegan. (۱۳٦۲ SH/۱۹۸۳ AD). Daneshnamay-e Jahanie Islam.in GolamAli Hdad Adel(ed). vol. ۳. Sarvajay-e Chamchamal. Tehran. Bonyad-e DaeraolMaaref Isalmi.[In Persian]

Jimz Rich. Kolodios.(۱۳۹۰ SH/۲۰۱۲ AD). Safarnamey-e Kolodios JimzRich.translated by Hasan Jaf. Tehran. Entesharat-e Iranshenasi. [In Persian]

HosseinZadeh. MohamadZera.(۱۳۷۷ SH/۱۹۹۸ AD). Tarikhch-e Javanrood. Kermanshah. Taqbostan. [In Persian]

Daneshvar. Norollah.(۱۳۳٥ SH/۱۹٥٦ AD). Tarihk-e Mashroteh (Jonbesh-e Vatanparastan-e Isfahan and Bakhteyari) [patriotic movements of Isfahan and Bakhteyari]. Tehran. Ketabkhany-e Danesh. [In Pesrian]

Dehkhoda. AliAkbar. (۱۳۷۷ SH /۱۹۹۸ AD). Loghatnamay-e Dehkhoda. vol. (۱٤). Tehran. Daneshgah-e Tehran. [In Persian]

Ravelinsoon. (۱۳۳۸ AD/۱۹٥۹ AD). Ashayer-e Rekab-e Nader.translated by Saman Jahansouz. Tehran. Ghatreh. [In Persian]

RazmAra. HajAli.(۱۳۸۲ SH/۲۰۰۲ AD) Khaterat & Asnad.in Kveh Bayat(ed). Tehran. Shirazeh. [In Persian]

Etlaat newspaper. (۱۳۲٤ &۱۳۲۹ SH/ ۱۹٤۸ &۱۹٥۲AD).NO.۷۸۹۳۸,۷.Sfand.۱۳۲٤.NO.۷۲۱۸,۱ ۳ Shahrivar.۱۳۲۹.[In PERSIAN]

RojhBeyani. MohamadJmail.(۱۳٥۷ Sh/ ۱۹۷۹ ad). Ill-e Jvan.in MohmadRsaol-e Daryagasht. (ed). Tehran. Majmoeh Sokhanranihay-e Haftomin Kongery-e Tahghighat-e Irani.۳٥-۳٦۷. [In Persain]

Zaki.Mohamad Amin. (۱۳٥۰ SH /۱۹۷۲ AD). Zobd-e Tarikh-e Kurd & Kurdistan.translated by Yadollah Roshan Ardellan. Tehran.Tos. [In Persin]

Sarokhani. Lotfollah. (۱٤۰۰ SH/ ۲۰۲۲ AD). Divan-e Ahsar-e Mirza Lotfollah Saaidi